

Orta Asya'da Oluşturulan Ekonomik ve Siyasi Entegrasyonlar Kapsamında Türkiye Özbekistan İlişkileri

Turkey and Uzbekistan Relations within the Scope of Economic and Political Integration of Central Asia

Prof. Dr. S. Rıdvan Karluk (Anadolu University, Turkey)

Assoc. Prof. Dr. Ayşen Hiç Gencer (Istanbul Aydın University, Turkey)

Abstract

Following the dissolution of Soviet Union, Uzbekistan declared its sovereignty on 20th June 1990 and its independency on 1st September 1991. Turkey was the first country recognizing Uzbekistan on 16th December 1991. Among the Central Asian countries, Uzbekistan is the country, having the most crowded Turkish population. On the date of 4th March 1992, the diplomatic relation between Turkey and Uzbekistan established and more than 90 bilateral agreements and protocols signed with the Republic of Uzbekistan. The fact that both countries' people share the same culture and language (Uzbek-Chagatai Turkish) effected Turkey to be the first country recognizing the Republic of Uzbekistan. Uzbekistan is an important country for Turkey with its geopolitical location in Central Asia, deep rooted history, economic potential and the connections between Turkish and Uzbek people. The Prime Minister Erdogan and President Kerimov emphasized the necessity of improving the Turkish - Uzbek relations in the opening of Sochi 2014 Winter Olympics. The Uzbekistan visit of the Foreign Minister Ahmet Davutoğlu between 10th and 12th July 2014, started a new period in bilateral relations. As a result of this visit, improvement in relations that has slow down after 2003 is expected to happen. In this paper, the Uzbekistan and Turkey relations is analyzed both in the scope of integration in Central Asia and parties and the measures will be asserted to improve the relations that has slow down after 2003.

1 Giriş

Özbekistan; tarihi ve kültürel birikimi, stratejik konumu, doğal kaynakları ve 31 milyon nüfusu ile bölgesel barış ve istikrar için önemli bir ülkedir. Özbekistan'da 450 Türk şirketi; dokuma, taahhüt, gıda, otelcilik, inşaat malzemeleri, plastik, ilaç ve hizmetler sektörlerinde faaliyet göstermektedir. Türk şirketlerinin Özbekistan'daki yatırım tutarı 1 milyar dolar civarındadır. Şirketlerin yıllık ortalama ihracatı 300 milyon dolar olup, 50 bin kişiyi istihdam etmektedirler. Türkiye'de Özbek sermayeli 114 şirket bulunmaktadır. Türkiye, Özbek vatandaşlarının turizm amacıyla en fazla tercih ettikleri ülkeler arasındadır. Uygulanan vize muafiyetinin de etkisiyle Türkiye'ye ilgi giderek artarak son üç yılda 143 bine ulaşmıştır. Türk Havayolları ile Özbekistan Havayolları'nın İstanbul-Taşkent arasında her gün tarifeli seferleri vardır.

Türkiye, Özbekistan'ın bağımsızlığı tanıyan ilk ülkedir. Türk ve Özbek halkları arasındaki bağ, yüzyıllar öncesine dayanır. Bağımsızlıktan sonra ülkeler arasında bazı yanlış anlamalar olmuş olsa da bu durum geçmişte kalmıştır. Bunun en önemli göstergesi TİKA'nın Özbekistan'daki faaliyetleridir. TİKA, kurulduğu 1992 yılından bu yana Özbekistan'da sağlık, restorasyon, tarımsal kalkınma, maliye ve turizm alanlarında projelerini arttırarak sürdürmektedir (TİKA, 2013). TİKA'nın Özbekistan'da gerçekleştirdiği projelerin toplam değeri 2015 yılında 21 milyon dolara ulaşmıştır. 2016 yılında gerçekleştirilmesi planlanan projelerle bu tutarın 25 milyon dolara çıkması öngörülmektedir.

TİKA projeleri kapsamında Türkiye ve Özbekistan Sağlık Bakanlıkları, Türkiye İnterplast Derneği ve Özbekistan Sağlık Evlat Vakfı işbirliğinde 2009-2015 yıllarında gerçekleştirilen plastik cerrahi operasyonlarda yaklaşık 1.500 hasta muayene edilerek, 0-20 yaş arası toplam 580 kişiye yönelik plastik cerrahi operasyon gerçekleştirilmiştir. Taşkent'te Orta Asya'nın ilk Kemik İliği Nakil Merkezi kurulması, ilgili Özbek kurumları işbirliğiyle bazı devlet okullarında bilgisayar sınıfı oluşturulması, Özbek polis ve sağlık personeline hizmet içi eğitim verilmesi, Özbekistan'daki merkezlerden uzak bölgelerde ve kırsal kesimde yaşayan halka kaliteli sağlık hizmeti sunulması amacıyla iki adet mobil klinik araç sağlanması, TİKA tarafından Özbekistan'da gerçekleştirilen önemli projelerdir. TİKA'nın Özbekistan'daki faaliyetlerinin artmasına paralel olarak Türkiye Özbekistan ilişkileri giderek gelişecektir (TİKA, 2016).

Türkiye'nin 2004 yılından bugüne kadar Özbekistan'a yapmış olduğu resmi kalkınma yardımlarının toplam tutarı 75 milyon dolar civarındadır. Bölgelerinde önemli iki ülkenin bundan sonra ekonomik ve siyasi ilişkilerini geliştirmeleri, hem taraflara ve hem de bölgenin diğer ülkelerine ve bölge barışına hizmet edecektir.

2 Özbekistan'ın Temel Özellikleri

Özbekistan, 447.400 km²'lik yüzölçümüne sahip, Orta Asya'nın en önemli ülkelerindendir. 2016 yılında nüfusu 31 milyon 576 bin olup toplam nüfus içinde aktif nüfus 13.5 milyondur (**Gender Statistics of Uzbekistan**, 2016).

Dünya Bankası'nın 2014 yılı verilerine göre milli geliri 62.4 milyar dolardır (World Bank, 2016). 2013 yılında kişi başına düşen gelir dolar cinsinden 1.541 dolar, (Uzbekistan - Adjusted net national income per capita) 2014'de satın alma gücü paritesine göre (PPP) ise 5.316 dolardır (Uzbekistan: GDP per capita, PPP). Ülke nüfusunun yüzde 80'ini Özbekler, 5,5'ini Ruslar, yüzde 5'ini Tacikler, yüzde 3'ünü Kazaklar, yüzde 2,5'ini Karakalpaklar ve yüzde 1,5'ini Tatarlar oluşturur (Türksoy, 2016). Ülkede yüzde 3,5 oranında Ortodoks nüfus yaşamaktadır. Özbekistan, diğer Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine göre en kalabalık Türk nüfusuna sahip ülkedir (Uluslararası Politika Akademisi, 2014).

Özbekistan'da 12 il, 1 özerk cumhuriyet (*Karakalpakistan Cumhuriyeti*) ve 1 bağımsız şehir (*Taşkent*) vardır. Başkanlık sistemiyle yönetilen Özbekistan Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanlığı, bağımsızlığından bu yana İslam Kerimov yürütmektedir. 2015 yılında yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde oyların yüzde 90'ını alan Kerimov, yeniden seçilmiştir (The Guardian, 2016). Yasama yetkisi iki kamaradan oluşan Ali Meclis'tedir. Meclis'te beş siyasi parti temsil edilmektedir.

Özbekistan bağımsızlığını kazandıktan sonra büyük bir büyüme hızına ulaşmıştır. 1990-2000 yılları arasındaki büyüme hızı yüzde -0.2 iken bu hız 2000-2009 döneminde yüzde 6.9, 2009-2013 döneminde ise yüzde 8.2'ye ulaşmıştır (WB, 2015). 2015 yılında 139,600 kişi ülkeye, 168,600 kişi de ülke dışına göç etmiştir. Aktif nüfus 13.7 milyona, çalışan nüfus 13,1 milyona ulaşmıştır. Nüfusun yüzde 82,2'si özel sektörde çalışmaktadır. Kayıtlı işsiz sayısı 709,400, işsizlik oranı yüzde 5,2'dir. Ülke ekonomisinde 1 Ocak 2016 tarihi itibarıyla ticari tüzel kişi sayısı 278 bindir. Bunun yüzde 92,6'ı (*257 bin*) faaliyetlerini sürdürmektedir. 2015 yılında GSYH 171,369 trilyon sum olarak gerçekleşmiştir. 2015 yılında dış ticaret hacmi yüzde 10 oranında azalarak 25,283 milyar dolar olmuştur. Bunun 12,868 milyar doları ihracat, 12,415 milyar doları ithalattır (uzdaily.uz, 2016).

3 Özbekistan'ın Yakın Komşuları ve Bölge Ülkeleri ile İlişkileri

Tarihi, kültürü, dini alışkanlıkları ve nüfusuyla Orta Asya'nın en önemli ülkesi konumundaki Özbekistan; Bağımsız Devletler Topluluğu (CIS) Avrasya Ekonomik Topluluğu, (*EurAsEC*) Ekonomik İşbirliği Kuruluşu (*ECO*), Şanghay İşbirliği Kuruluşu (*SCO*), Türksoy ve **Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi (TK, Özbekistan, 2016)** üyesidir. Avrasya Ekonomik Topluluğu'na 7 Ekim 2005 tarihinde katılmış, 2008'de üyeliğini askıya almıştır. Birlik, Rusya'nın Orta Asya'daki ekonomik ayağı olarak değerlendirilebilir. Özbekistan, Şanghay İşbirliği Kuruluşu'nda gözlemci ülke statüsünde olup, ortak askeri tatbikatlara katılmamaktadır. Kasım 2009'da Orta Asya Birleşik Enerji Sistemi Projesi'nden, 1999'da Moskova'nın önderliğindeki Bağımsız Devletler Topluluğu bünyesindeki Kolektif Güvenlik Anlaşması Kuruluşu'ndan ayrılmıştır. Bunun sebebi, Kuruluş'un üye ülkelere askeri müdahale yapabilmesi ve bunun Özbekistan'ın anayasasına aykırı olmasıdır.

2006 yılında Kuruluş'a yeniden üye olurken, Haziran 2012'de Kuruluş'tan ayrılınca Rusya'dan uzak durmak isteyen eski Sovyetler Birliği ülkeleri Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan ve Moldova'nın 1997'de kurdukları GUAM'a (*sonraki adıyla Demokrasi ve Ekonomik Kalkınma Kuruluşu: ODED*) katılmıştır. Fakat Aralık 2005'te GUAM'dan çıkmıştır. Bu zikzaklı politikanın sebebi, Andican olaylarında Batılıların Özbekistan'a yönelik insan hakları ve demokrasi baskısından kurtulmaktır. Andican Olayları'ndan sonra 29 Temmuz 2005 tarihinde Özbekistan ABD'nin Karşı-Hanabad Askeri Üssü'nü 6 ay içerisinde boşaltmasını istemiştir.

4 Özbekistan Ekonomisinde Yapısal Dönüşüm ve 2030 Yılı Hedefleri

Cumhurbaşkanı İslam Kerimov ülkenin sosyo-ekonomik gelişmesi kapsamında 2015 sonuçları ve 2016 Ekonomi Programı'nın öncelikleriyle ilgili olarak Bakanlar Kurulu'nda Özbekistan ekonomisi ile ilgili önemli açıklamalarda bulunmuştur. Kerimov, ülkede iş adamlarının işlerini bürokrasiye takılmadan gerçekleştirebilmesi için 40'dan fazla hukuki düzenlemede değişiklik yapıldığını açıklamıştır. Ekonomide özel mülkiyet ile iş adamlarının haklarının korunmasına, yargının da güçlendirilmesine önem verilmiştir. Vergi ve gümrük mevzuatının ihlal edilmesi sebebiyle girişimcilerin mülkine el konulmasının, ancak yargı kararıyla olmasını öngören düzenlemeler yapılmıştır.

Özbekistan, sahip olduğu pamuk gibi yerüstü, altın, uranyum, doğalgaz ve petrol gibi yeraltı zenginlikleri sayesinde Orta Asya'nın ekonomik yönden güçlü bir ülkesidir. 2015 yılında GSYH yüzde 8, sanayi sektörü yüzde 8, köy işletmeleri yüzde 7, inşaat alt sektörü yüzde 18 oranında büyümüştür. Son yıllarda sanayi sektörüne yönelik yatırım teşvikleri artırılmış, 2015'de 15.8 milyar dolar yatırım teşviki verilmiştir. Tüm yatırımların yüzde 67.1'i sınai inşaata yöneliktir. 2015 yılında 7.4 milyar dolar değerinde 158 üretim tesisinin yapımı tamamlanmıştır. Yüzde 60'ı kırsal kesimde olmak üzere 980 bin kişiye istihdam imkanı yaratılmıştır.

Gelir dağılımında eşitsizliği gösteren Gini katsayısı 2000 yılında 0,390, 2015 yılında ise 0.280'dir. Gelir dağılımdaki adaletsizlik azaldığı için iç tüketim talebi artarak perakende ticaret hacmi yüzde 15'e, 100 aileye düşen otomobil adedi 42'ye ulaşmış, otomobil sahibi ailelerin sayısı beş yıl öncesine göre 1,5 kat artmıştır. Yıllık bütçe fazlası 2015 yılında GSYH'nın yüzde 0.1'i, enflasyon oranı da yüzde 5.6 olarak gerçekleşmiştir. GSYH'da küçük işletme ve özel girişimciliğin payı 2000 yılında yüzde 31'den 2015 yılında yüzde 56.7'e çıkmıştır. Küçük işletmeler ve özel girişimcilerin üretimlerinin büyük kısmı tarımsal ürünler olup, nüfusun yüzde 77'i bu sektörde istihdam edilmektedir. Özbekistan'ın en önemli dış ticaret ortağı Rusya'dır (%24,5). Daha sonra Çin (%12), Kazakistan (%6,1) ve Güney Kore (%5,2) gelmektedir.

2010 yılında hizmetler sektörünün GSYH içindeki payı yüzde 49 iken, 2015 yılında yüzde 54.5'e çıkmıştır. Sektörde ülke nüfusunun yarısından fazlası istihdam edilmektedir. Banka ve sigorta, kiralama, danışmanlık ve diğer hizmetler alt sektörleri hızla gelişmekte ve 80 bin küçük işletme (*tüm işletmelerin %80'i*) faaliyet göstermektedir. Bankacılık sektöründe toplam sermaye 2014 yılına göre yüzde 23.3'e artarak 7.8 trilyon Özbek somuna ulaşmış, sermaye yeterlilik seviyesi yüzde 24'e olarak gerçekleşmiş, kamu borcunun GSYH'ya oranı yüzde 18,5 olmuştur. Dünya Bankası'na göre 2014-2015 dönem sonuçları ve 2016-2017 dönemi büyüme beklentileri esas alındığında Özbekistan, dünyada hızlı gelişen beş ülke arasındadır.

2016 yılında GSYH'nın yüzde 7,8 oranında büyümesi, üretimin sanayide yüzde 8,2, tarımda yüzde 6,1 oranında artması, perakende ticaretin yüzde 14, hizmetler sektörünün yüzde 17,4 oranında gelişmesi, enflasyonun yüzde 5-6,5 seviyesinde tutulması, halkın reel gelirlerinin yüzde 9,5 oranında çoğalması hedeflenmiştir. Ekonomideki yapısal değişiklikler için 17,3 milyar dolar tahsis edilmiştir. Bunun 4 milyar doları yabancı sermaye yatırımlarından sağlanacaktır. 2016 yılında kamu harcamalarının sosyal harcamalara yüzde 59,1, eğitime yüzde 33,7, sağlık hizmetlerine yüzde 14 oranında pay ayrılacaktır.

Uluslararası Finans Kurumu (*International Finance Corporation: IFC*) ve Dünya Bankası (*World Bank: WB*) tarafından 2003 yılından bu yana yayınlanan İş Yapma Endeksi raporları; (*Doing Business*) ekonomiler üzerinde ülkelerin yatırım ortamını etkileyebilecek şirket kuruluşu, vergi politikaları, istihdam, lisans alma süreci, yatırımcıların korunması gibi çeşitli göstergeleri temel olarak karşılaştırmalı değerlendirmeler sunmaktadır. Raporlarda; işletmeyi kurma ve devam ettirme konularında devletin koyduğu şartları yerine getirme, dış ticaret, vergi ödeme ve işletmeyi kapatma gibi işlemlerin süre ve maliyetleri ortaya konmaktadır.

Ekim 2015'te yayınlanan Rapor'a göre Özbekistan bir yılda 16 basamak yükselerek 87'nci sırada yer almıştır (*Türkiye 55'nci sıra*). Özbekistan; yeni iş imkanlarını destekleme kriterlerine göre 42, yapılan sözleşmelerin hayata geçirilmesinin sağlanmasında 32, ekonomik olarak batık işletmelerin iflas sisteminin verimliliği konusunda 75'nci sıradadır. Küçük işletmelere kredi sağlanması kriterine göre Özbekistan son üç yılda 154'ncülükten 42'nci sıraya yükselmiştir. Özbekistan, son yıllarda girişimci iş adamlarının faaliyetleri için iyi iş ortamının oluşturulması alanında başarılı sonuçları elde eden ilk on ülke arasındadır (WB, Doingbusiness, 2016).

Özbekistan 2015 yılında Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (*FAO*) üyeleri arasında gıda güvenliğinin sağlanmasında Birleşmiş Milletler Binyıl Kalkınma Hedeflerine ulaşmada ödül alan 14 ülke arasındadır (UN, Millennium Development Goals, 2015). 2014 yılında ülkede 7.5 milyon ton buğday ve 3 milyon ton pamuk, 12.5 milyon ton sebze ve patates, 1.8 milyon ton kavun, 1.5 milyon ton üzüm, 2.7 milyon ton meyve üretilmiştir. Sebze meyve depolama kapasitesi 832 bin tona çıkarılarak fiyatlarda istikrar sağlanmıştır. 2015 yılında arazilerinin iyileştirilmesi sonucunda ek olarak 17,5 bin tarım çiftliği kurulmuş ve yaklaşık 250 bin kişi için istihdam yaratılmıştır. Çiftliklere arazi tahsisinde yeni bir süreç başlatılarak yetki İlçe Belediye Başkanından (*Hokim rayona*) alınarak çiftçilerin Bölge Konseyi ile Arazi Verme Komisyonları'nın raporlarına dayanılarak İlçe Meclisi (*Kengash*) üyelerine verilmiştir.

Tarım sektöründe 2020 yılına kadar aşamalı olarak ham pamuk üretiminin düşürülmesi ve devlet alımının 3 milyon 350 bin tondan 3 milyon tona azaltılması planlanmıştır. Böylece hem iç piyasadaki dokuma sanayi

hammadde ihtiyacı karşılanacak, hem de dünya piyasalarına pamuk elyafı ve türevlerinin tedarikçiliğine devam edilecektir. 350 bin tonluk pamuk üretimi azaltılarak 170,500 hektarlık sulanan tarım arazisi serbest bırakılacaktır. Bu toprakların verimlilikleri düşük olup, 1 hektar pamuk rekoltesi 12-15 kental (*100 kg*) kadardır. Oysa ülke genelinde 1 hektarın ortalama rekoltesi 26,1 kentaldır. Tarım sektöründe ekim alanlarının iyileştirilmesi sonucunda 2020 yılına kadar tahıl üretimi yüzde 16,4 artışla 8,5 milyon tona ulaşacaktır. Patates üretiminde yüzde 35, diğer sebzelerde yüzde 30, meyve ve üzümde yüzde 21,5, et üretiminde yüzde 26,2, sütte yüzde 47,5, yumurtada yüzde 74,5 kat artış öngörülmektedir.

Özbekistan Ekonomi Bakanlığı verilerine göre 2016 yılının ilk çeyreğinde Özbekistan'da 53,100 ton sebze üretilmiştir. Geçen yıldan kalan ürünlerle birlikte yıl başından sonra 95,100 ton meyve ve sebze ihracatı yapılmıştır. Tarım alanının geliştirilmesi ve reformları programına uygun olarak cari yılda pamuk ekilecek alanlar 30,500 hektar azaltılmıştır. Bu yıl 172,600 hektar alana sebze, 86,300 hektar alana patates ve 26,300 hektar alana bahçe ürünleri ekilmiş, 5,200 hektar alanda yeni meyve bahçeleri oluşturulmuş, 5,700 hektar alan yeniden yapılandırılarak 3,200 hektar alanda üzüm bağları kurulmuş, 163 hektar alanda 4.264 sera oluşturulmuştur. Meyve ve sebzelerin depolanması için 10,500 ton kapasiteli 16 yeni soğuk hava deposu inşa edilmiştir.

Özbekistan'ın sosyal göstergeleri de hızla iyileşmektedir. Alınan önlemler sonucunda son beş yılda 100 bin canlı doğumda anne ölümleri 23,1'den 19'a, beş yaştan küçük çocukların ölümü 14,8'den 13,9'a, yeni doğan bebeklerin ölümü 11'den 10,7'ye düşmüş ve Birleşmiş Milletler Binyıl Kalkınma Hedeflerine ulaşılmıştır. Özbekistan GSYH'nın yüzde 10 ile yüzde 12'i eğitim harcamalarına ayırmaktadır. Bu oran, ülkenin sürdürülebilir kalkınmasını sağlamak için UNESCO'nun önerdiği (%6-7) oranının iki katıdır. ABD'li araştırma şirketi Gallup'un 148 ülkeyi kapsayan 2015 yılı Küresel Mutluluk Endeksinde Türkiye, Bangladeş ve Sırbistan'la birlikte sondan üçüncü olurken Özbekistan 2013 yılındaki 60'ncılıktan, iki yıl sonra 44'ncü sıraya yükselmiştir.

Ekonomide yapısal değişimler kapsamında özelleştirme konusuna büyük önem verilmektedir. Bu süreçte ilke olarak hidrokarbon hammaddeleri, değerli metaller, uranyum çıkarma ve işleme, demiryolları ile otoyollar, hava taşımacılığı, enerji üretimi ve kamu hizmetleri alanındaki tekeller özelleştirme dışında bırakılmıştır. Bununla beraber liberal ekonomiye geçişle birlikte devlet varlıklarının kitle satışı için gerekli altyapı da oluşturulmuştur. Bu kapsamda 506 kamu tesisinin 1 milyon Özbek somu karşılığında satışı gerçekleştirilmiş, yaklaşık 22 bin yeni istihdam yaratılmış, 245 verimsiz kuruluş kapatılmış, 319 kullanılmayan kamu işletmelerinin özelleştirilmesi için envanter işlemi tamamlanarak açık artırma ile satışı yapılmıştır. Yabancı yatırımcılara satılmak üzere 378 kamu kuruluşu açık artırma yoluyla satışa çıkarılmıştır. Bunlar arasında Nevaiazot, Ferganaazot, Urgenç Ekskavatör, Kızılkumsement, Jizzak Akü Fabrikası, Alokabank, Turonbank, Uzagosugurta şirketleri vardır. Satışa çıkarılan şirketlerinin 52'si özel mülkiyete geçmiş, kamuya ait Kukon Yoğ-Moy A.Ş.'nin hisseleri 2.5 milyon dolara satılmıştır.

Özbekistan ekonomisi 2030 yılına kadar 2 kat büyüyecektir. Bu amaçla sanayi sektörünün GSYH'daki payı 2015 yılında yüzde 33,5'ten yüzde 40'a çıkarılacak, tarımın payı ise yüzde 16,6'dan yüzde 8-10'a indirilecektir. Ayrıca, enerji tasarruflu modern teknolojilerinin yaygın kullanılması sağlanarak enerji yoğunluğunun iki kat azaltılması amaçlanmıştır. 2030 yılında yüksek katma değerli ürünlerin üretilmesi sonucunda petro-kimya ürünlerinin üretiminin 3,2 kat, demir ürünlerinin 2,3 kat, demir dışı madenlerin 2,2 kat ve kimya sanayi ürünleri üretiminin 3,2 kat arttırılması öngörülmüştür. Pamuk elyafı ile ekolojik dokuma ve lif sanayi ürünlerinin üretilmesi 5,6 kat, meyve-sebze ürünlerinin ise 5,7 kat arttırılması hedeflenmiştir (Özbekistan Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği, 2016).

5 Özbekistan'ın Dış Ticaret Politikası

Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra küresel dünya ekonomisi ile entegrasyona önem veren Özbekistan'ın Dünya Ticaret Kuruluşu'na (WTO) üyelik sürecini hızlandırması, bu yoldaki siyasi iradesini göstermesi gerekmektedir (WTO, 2016). WTO üyeliği Özbekistan ekonomisinin hassas sektörler için bazı riskleri de beraberinde getirebilir. Üyeliğin ülkenin ekonomik ve sosyal hayatında olumsuz sonuçları da olabilir. Ancak üyelik, Özbekistan'a ekonomisinin hangi alanlarının zayıf olduğu ve rekabeti dayanıksızlığını belirleme konusunda yardımcı olabilir.

WTO üyesi olmayan Özbekistan dış ticaret rejiminde; serbest dolaşım, ihracat, re-import, re-export, geçici ithalat, serbest bölge, gümrük bölgesi dışı işleme, gümrük bölgesinde işleme, gözetim altında imha, devlet lehine ithali reddetme, tarife dışı kontrol uygulamaları vardır. Belirli malların dış ticareti hükümetin belirlediği kurumların izni ile mümkündür. Dış ticaret kalemleri üzerinde miktar kısıtlamaları (*kota*) vardır. İthalatın hükümet garantisi altındaki kredilerle finanse edilmesi ve yüzde 50 den fazla devlet hissesi bulunan şirketlerce yapılmasında zorunlu ekspertiz gereklidir. Mücevher, askeri malzeme, ham petrol, altın, metaller, pamuk ipliğinin ihracatında ihracat sözleşmesinin kayda alınması zorunludur. Diğer ürünlerin dış ticaretinde sözleşmelerin gümrüğe ve ilgili bankaya ibraz edilmesi yeterlidir. 26 Nisan 2010 tarihinde alınan bir kararla, bazı ithal malların (*televizyon, buzdolabı, klima, ütü, yatak ve nevresim takımı, tekstil ve deri ürünleri*) gümrükleme işlemlerinin yapıldığı tarihten sonra bir yıl içinde satılması zorunlu hale getirilmiştir.

Özbekistan'ın gümrük vergileri nominal bazda yüzde 5 - 30 arasındadır. İthalat sırasında referans fiyat uygulaması da yapılarak ithal edilen ürünlerden normal gümrük ve katma değer vergilerinin (*tüm ithalatta KDV*

yüzde 20'dir) dışında ek bir vergi de (*Aksiz Vergisi: Bandrol*) alınmaktadır. Ayrıca ithal edilen ürünün beyan edilen fiyatıyla emsal oluşturan fiyat arasında fark varsa, bu da tahsil edilmektedir. Gümrük vergisi uygulamasında sık değişen mevzuat ve gümrüğe göre değişebilen uygulamalar sebebiyle sorunlar yaşanmaktadır. Geçmişte Türkiye'de de uygulanan bandrol, ithal edilen bazı ürünlerden alınan bir çeşit vergidir. Özbekistan'da üretilen ürünlerde koruma amaçlıdır. Lüks tüketime konu olan ürünlerin ithalini zorlaştırmayı hedeflemekte, yüzde 5'ten başlayarak ürün cinsine göre değişmektedir. Bazı özel imtiyazlı kamu şirketleri ile toplam çalışan sayısının yüzde 50'den fazlasında engelli-özürlü personel istihdam eden şirketler ithalatta KDV muafiyetinden yararlanmaktadır. Sabit sermaye yatırım malları da KDV'den muafır. Tüketim mallarının Özbekçe olarak etiketlenme zorunluluğu bulunmaktadır (Ekonomi Bakanlığı, 2016).

6 Türkiye - Özbekistan İlişkileri

Özbekistan Cumhuriyeti, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin dağılmasından sonra 20 Haziran 1990 tarihinde egemenliğini, 1 Eylül 1991'de bağımsızlığını ilan etmiş, 29 Aralık 1991 tarihinde düzenlenen halkoylaması sonucunda bağımsızlık ilanı onaylanmıştır. Türkiye, 16 Aralık 1991 tarihinde Özbekistan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülke olmuş, 4 Mart 1992 tarihinde iki ülke arasında diplomatik ilişki kurulmuştur. Taşkent'teki ilk Büyükelçilik aynı yılın Nisan ayında, Özbekistan'ın Ankara Büyükelçiliği ise Ocak 1993'te açılmıştır. İlişkilerin hukuki temelini oluşturmak amacıyla 100'e yakın ikili anlaşma ve protokol imzalanmıştır. Türkiye ve Özbekistan arasındaki ilişkilerin kökü Türkistan dönemine kadar gerilere gider. Özbekistan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını kazanmasından sonra Özbekistan ve Türkiye arasındaki ilişkiler ticari, ekonomik ve mali alanlarda hızla gelişmiştir.

Cumhurbaşkanı İslam Kerimov'un Türkiye'yi ilk ziyaretinin ardından Haziran 1992- Kasım 1999 tarihleri arasında ilişkiler hızla gelişmiştir. Türkiye'den Cumhurbaşkanı seviyesinde ilk ziyaret 8'nci Cumhurbaşkanı merhum Turgut Özal tarafından Nisan 1993 tarihinde gerçekleşmiştir. Bunu Mart 1999'da merhum Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in, Ekim 2000'de 10'ncu Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in ziyaretleri izlemiştir. Daha sonra Başbakanlar seviyesinde Süleyman Demirel (1992), Abdulhaşim Mutalov (1992), Tansu Çiller (1995), Mesut Yılmaz (1998) ve Recep Tayyip Erdoğan (2003) olmak üzere altı temas gerçekleşmiştir (Dışişleri Bakanlığı, 2016). 2003'den sonra 2014 yılına kadar taraflar arasında fazla bir temas olmamıştır.

Kopuklukta tarafların birbirlerini yanlış anlamaları büyük rol oynamıştır. Türkiye, Özbek muhalifleri barındırmakla suçlanmış, muhalif liderlerden Muhammed Salih 1993 yılı ilkbaharında dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın davetiyle Türkiye'ye gelmiş ve bir süre kaldıktan sonra Türkiye'den ayrılmak zorunda kalmıştır. 16 Şubat 1999 tarihinde Cumhurbaşkanı Kerimov'a yönelik bombalı suikasta Türk vatandaşlarının da katıldığı suçlaması ilişkileri kopma noktasına getirmiş, Özbekistan Türkiye'de eğitim gören Özbek öğrencileri geri çekmiştir. Ayrıca, Kerimov'a yapılan bombalı eylemi gerçekleştirenler arasında yer alan Ayberg İbrahimov'un iki ülke arasında yapılan suçluların iadesi anlaşmasına rağmen Özbek yönetimine verilmemesi, Özbekistan'a göre Türkiye'nin Özbekistan'ı uluslararası arenada yalnız bırakması, 12-13 Mayıs 2005 tarihlerinde Andican'da yaşanan olaylardan sonra BM'nin Özbekistan'a yönelik kabul ettiği eleştiri raporuna Türkiye'nin destek vermesi kopukluğun sebepleri arasında sayılabilir. Batılıların insan hakları ve demokrasi baskısından dolayı Özbekistan Moskova ve Pekin'e dönüş yapmış, Andican olaylarından sonra 29 Temmuz 2005 tarihinde Özbekistan ABD'nin Karşı-Hanabad Askeri Üssü'nü 6 ay içerisinde boşaltmasını istemiştir.

Dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun ifadesiyle iki ülke arasında yanlış anlaşılmalardan kaynaklanan bir durağanlık yaşanmıştır. Gerginliğin giderilmesi için dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu Eylül 2012'de New York'ta Özbekistan Dışişleri Bakanı Kamilov ile görüşmüştür. Özbekistan, 2012-2013 yıllarında BM Genel Kurulu toplantılarında Dışişleri Bakanları seviyesinde yapılan görüşmeler sonrasında 2014 Ocak ayında Türkiye'nin Güvenlik Konseyi adaylığına desteğini açıklamıştır. Dönemin Başbakanı Erdoğan 7 Şubat 2014 tarihinde 2014 Kış Olimpiyat Oyunları açılış töreni için geldiği Soçi'de İslam Kerimov'la görüşmüş, ikili ilişkilerin durumu ele alınmıştır. Görüşme, Başbakan Erdoğan'ın 2003 yılında Özbekistan'a yaptığı ziyaretten sonra iki ülke arasında üst seviyede yapılan ilk temas olmuştur.

Taraflar arasında Mayıs 2014'te Şanghay'da yapılan Asya'da İşbirliği ve Güven Arttırıcı Önlemler Konferansı (AİGK/CICA) 4. Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi'nde bir görüşme gerçekleşmiştir. Dışişleri Bakanı Davutoğlu'nun 10-12 Temmuz 2014 tarihlerindeki Özbekistan ziyareti, ikili ilişkiler açısından bir dönüm noktası olmuştur. 10 Temmuz'da Özbekistan Dışişleri Bakanı Abdülaziz Kamilov ile bir araya gelen Davutoğlu'nun *İlişkilerin son yıllarda istenilen düzeyde olmaması hepimizi üzümüştür. İnşallah mevcut siyasi irade önümüzde bir yol açar*' açıklamasına cevap veren Kamilov, bu ziyaretin sadece ikili ilişkilerin gelişmesi için bir fırsat değil, aynı zamanda tarihi öneme sahip olduğunu ifade etmiştir. Aynı gün Davutoğlu'nu kabul eden Kerimov, bu görüşmenin Özbekistan ile Türkiye arasındaki ilişkilerin gelişmesi bakımından iyi bir fırsat olduğunu açıklamış, iki ülke arasında geçmişte yaşanan hataların yinelenmemesi gerektiğini belirtmiştir. Davutoğlu da görüşmeyle ilgili olarak *Özbekistan ve Türkiye işbirliği içinde olursa Asya istikrara kavuşur. Bu da bütün dünya için müjde olmalıdır*" demiştir.

7 Sonuç

Türkiye ve Özbekistan, bölgelerinde güçlü ve etkili iki devlettir. Farklı siyasi ve ekonomik kuruluşlara üye olsalar da tarihten gelen çok kuvvetli bağları vardır. Anadolu Türkçesi ile Özbek Türkçesi birbirine çok yakındır. Orta Asya, dünya medeniyetine büyük iz bırakan düşünür, edebiyatçı ve devlet adamlarıyla çok zengin bir coğrafyadır. Türk diline hizmet eden büyük şair Ali Şir Nevai ve Orta Çağ'da Babür İmparatorluğu'nun kurucusu ve ilk hükümdarı Babür Şah, Türk dünyası açısından önemli iki şahsiyettir. Bu coğrafyada doğan Ali Şir Nevai bu yıl 575, Babür Şah ise 533 yaşına basmıştır.

Özbek şair ve devlet adamı Nevai, Sultan Hüseyin Baykara döneminde vezirlik yapmış, görevinden istifa ettikten sonra 30'a yakın eser yazmıştır. Yaşadığı dönemde Fars dili kullanılırken eserlerini Türkçe yazmıştır. Özbekistan'da adını taşıyan şehir, metro ve sanat yapıtlarının yanı sıra Taşkent, Aşkabat, Bakü, Almatı ve Oş şehirlerinde heykelleri vardır. Babür Şah, 1483 yılında Andican kasabasında dünyaya gelmiştir. Çağatay Türkçesi ile kaleme aldığı ve yaptıklarını kronolojik olarak anlattığı Babürname, Türk edebiyat tarihinin nesir türündeki başyapıtlarından biridir. Ali Şir Nevai ve Babür Şah; hem Türkiye, hem Özbekistan ve hem de Türk dünyasının ortak değerleridir.

Özbekistan'ın Orta Asya'daki jeostratejik konumu ve küresel güçler ile yakın ilişki kurması, ABD-Özbekistan yakınlığı, bölgedeki diğer güçleri rahatsız etmektedir. ABD'nin Afganistan'dan çekilmesiyle birlikte Rusya'nın Orta Asya'da etkisini arttırmaya çalışması, Özbekistan'ı rahatsız etmektedir. Orta Asya'daki Çin-Rusya rekabetinde bölge ülkelerinin tercihleri önemlidir. Kazakistan ve Kırgızistan, Rusya'nın oluşturduğu Avrasya Birliği'ne üye olarak diğer Orta Asya Cumhuriyetlerinden farklı bir tercih yapmışlar, Özbekistan ise bu konuda çekimser kalmıştır. Özbekistan'ın büyük önem verdiği, "egemenlik her şeyden üstündür" ilkesi doğrultusunda Türkiye Özbekistan ilişkileri hızla gelişebilir. Ülkeye büyük yatırım yapan Çin, Japonya ve Güney Kore'nin Özbekistan ile sıcak ilişkiler içinde olmaları, Türkiye açısından önemlidir.

Sovyet döneminden kalma Özbekistan, Tacikistan ve Kırgızistan arasındaki "anklav" sorununun (bir ülkenin başka bir ülke tarafından kuşatılmış toprak parçası) giderilmesi, (Özbekistan-Kırgızistan Sınır Problemi, 2016) Kazakistan-Özbekistan, Kırgızistan-Özbekistan ve Tacikistan-Özbekistan arasında yaşanan su sorunun çözülmesi, bölge ülkeleri arasındaki bağı arttıracaktır. Özbekistan İslami Hareketi, İslami Cihat Birliği ve Hizb-ut Tahrir gibi örgütlerin faaliyetleri Özbekistan demokrasisine bir tehdittir. Ayrıca nüfusunda çok sayıda ulusun bulunması ve bu etnik grupların çoğunun komşu ülkelerin ana topluluğu ile aynı olmasının yarattığı sınır ötesi etnik sorunlar da Özbekistan demokrasinin gelişimine engel olmaktadır.

Türkiye ve Özbekistan, geçmişten kaynaklanan yanlış anlamalara son vererek her iki ülkenin de çıkarları doğrultusunda hareket etmelidir. Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov'un da belirttiği gibi Türkiye ve Özbekistan'ı yolundan saptırmaya çalışanlar, pusuda bekleyip onlara arkadan saldıranlar olabilir. Bu sebeple Türk ve Özbek halkları doğru bildikleri yolda ilerlemelidir. Özbekistan Cumhurbaşkanı Kerimov çok haklıdır: "Kervan tehlikesiz olmaz." (Kerimov, 2014). Kerimov, 22-24 Aralık 1991 tarihlerinde Türkiye'yi ziyaretinde şunları söylemiştir: "Eğer Türkiye bize destek olursa, Özbekleri bundan sonra kimse boyunduruk altına alamaz. Atatürk ilkeleri bizim Özbekistan'da yapmak istediklerimizle paraleldir, ben Atatürk'e hayranım ve O'nun Türkiye'de başardıklarını Orta Asya halklarının da başaracağını ümit ediyorum. Ben Türk Halklarının birliği düşüncesini savunuyorum. Bu birlik mutlaka gerçekleşmelidir. Politik bir birlikten ziyade ekonomik bir birlik kurulabilir. Bunun adına Türk Ortak Pazar'ı da diyebilirsiniz."

Erk Partisi lideri Muhammet Salih'in Türkiye'ye gelmesiyle başlayan ve Özbek yönetiminin iki ülke arasında öğrenci değişimini öngören anlaşmayı durdurmasına kadar uzanan gelişmeler, Özbekistan ve Türkiye gibi köklü tarihi geçmişe sahip, üstelik aynı kültürel değerlerden beslenmiş ilişkileri kesintiye uğratmamalıdır. Özbekistan ve Türkiye, aralarındaki sorunları çözmek için daha fazla çaba harcamalıdır. Kerimov'un, "Orta Asya Cumhuriyetler Birliği'nin sağlanabilmesi tarihin dayattığı bir zorunluluktur." görüşü çok önemlidir. Ankara'da 30-31 Ekim 1992 tarihinde Cumhurbaşkanı Turgut Özal, Başbakan Süleyman Demirel ve Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov'un da katılımıyla gerçekleştirilen Türk Zirvesi'nde Başbakan Süleyman Demirel, "Bu zirve ile Türk Dünyası Adriyatik kıyısından Çin Seddi'ne kadar uzanmıştır. Yeni bir alem meydana çıkmıştır, yeni bir coğrafya şekillenmektedir. Bunun hazzını duyun." demiştir ama bu isteğin arkası gelmemiştir. Taraflar arasındaki son temaslardan sonra ilişkilerin gelişmemesi için bir sebep kalmamıştır. Bölgedeki istikrarsızlıklara karşı Türkiye ve Özbekistan'ın işbirliğini arttırması, hem taraflar ve hem de bölge güvenliği açısından çok önemlidir.

Kaynakça

- ALJAZEERATURK, 2014, "Türkiye-Özbekistan ilişkilerinin yeni dönemi," 14 Temmuz 2014. <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/turkiye-ozbekistan-iliskilerinin-yeni-donemi>. Erişim: 12.03.2016.
- DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI, 2016, "Türkiye - Özbekistan Siyasi İlişkileri," <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ozbekistan-cumhuriyeti-siyasi-iliskileri.tr.mfa>. Erişim: 15.03.2016.
- EKONOMİ BAKANLIĞI, 2016, http://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disiliskiler/ulkeler/ulke-detay/%C3%96zbekistan;jsessionid=vyYWK_oCuqDWzYBkG3racuV8-oNyhauBeuEeJJYnMQZ7tpaugANr!-977844698?_adf.ctrl-

- state=yiau3cfb_318&_afrLoop=311515165927647&_afrWindowMode=0&_afrWindowId=null#!%40%40%3F_afrWindowId%3Dnull%26_afrLoop%3D311515165927647%26_afrWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3D13jf3utq10_4. Erişim: 11.03.2016.
- Erkin, 2016, “Türkiye-Özbekistan ilişkilerinin yeni dönemi,” <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/turkiye-ozbekistan-iliskilerinin-yeni-donemi>. Erişim: 12.05.2016.
 - GENDER STATISTICS OF UZBEKİSTAN, 2016, <http://gender.stat.uz/en/main-indicators/labor/economically-active-population/172-number-of-economically-active-population-2007-2010>. Erişim: 21.03.2016.
 - GENDER STATISTICS OF UZBEKİSTAN, 2016, <http://gender.stat.uz/en/about-gender-statistics/general-information>. Erişim: 17.03.2016.
 - HABERRUS, 2014, “Erdoğan Soçi’de Özbekistan lideri Kerimov’la görüştü,” <http://haberrus.com/politics/2014/02/10/erdogan-socide-ozbekistan-lideri-kerimovla-gorustu.html>. Erişim: 07.03.2016.
 - Kadiroğlu, 2010, “Türkiye Özbekistan İlişkileri İlerleme Raporu,” 29.01.2010. http://www.turkbirdev.org/dil-turkce/makaleler_detay.asp?makaleNo=63&makaleBasligi=T%DCRK%DDYE%20%D6ZBEK%DDSTAN%20%DDL%DD%DEK%DDLER%DD%20%DDLERLEME%20RAPORU Erişim: 12.03.2016.
 - Kerimov, 2014, Yenilmez Güç Yüksek Maneviyat, Öncü Basımevi, Ankara.
 - Muradova, “Türkiye ve Özbekistan Arasındaki Sosyo - Ekonomik İşbirliği,” TASAM, 2010. http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/4447/turkiye_ve_ozbekistan_arasindaki_sosyo_-_ekonomik_isbirligi. Erişim: 28.03.2016.
 - ÖZBEKİSTAN CUMHURİYETİ ANKARA BÜYÜKELÇİLİĞİ, 2016, <http://www.uzembassy.org.tr/>. Erişim: 17.05.2016.
 - Rotar, 2016, “Uzbekistan and Kyrgyzstan Heighten Tensions in Violent Local Border Dispute,” Eurasia Daily Monitor, 10. http://www.ecoi.net/local_link/237021/346017_en.html. Erişim: 21.03.2016.
 - THE GUARDIAN, 2016. “Islam Karimov re-elected Uzbekistan's president in predicted landslide,” <http://www.theguardian.com/world/2015/mar/30/islam-karimov-re-elected-uzbekistans-president-in-predicted-landslide>. Erişim: 27.04.2016.
 - TİKA, 2016, “Türkiye Orta Asya ve Kafkasların Tıp Eğitimi Merkezi Olacak,” http://www.tika.gov.tr/tr/haber/turkiye_orta_asya_ve_kafkaslarin_tip_egitimi_merkezi_olacak-4636 Türkiye, Erişim: 21.05.2016.
 - TİKA, Faaliyet Raporu 2013. <http://www.tika.gov.tr/upload/oldpublication/faaliyet-raporu-2013.pdf>. Erişim: 29.05.2016.
 - TURKISH WEEKLEY, 2016, “Turkey-Uzbekistan: Strengthening Cooperation and Achieving Progress,” November 2008. <http://www.turkishweekly.net/2008/11/07/news/turkey-uzbekistan-strengthening-cooperation-and-achieving-progress/> tarihi bağ. Erişim: 30.03.2016.
 - TÜRK DİLİ KONUŞAN ÜLKELER İŞBİRLİĞİ KONSEYİ, 2016, (Türk Keneşi) Özbekistan, <http://www.turkkon.org/tr-TR/ozbekistan/610/614>. Erişim: 09.03.2016.
 - TÜRKİYE CUMHURİYETİ DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI TAŞKENT BÜYÜKELÇİLİĞİ, 2016, “Türkiye - Özbekistan İlişkileri,” 15.02.2016. <http://taskent.be.mfa.gov.tr/ShowInfoNotes.aspx?ID=250287>. Erişim: 19.03.2016.
 - TÜRKSOY, 2016, <http://www.turksoy.org/tr/members/uzbekistan>. Erişim: 11.03.2016.
 - TÜRKSOY, 2016, Özbekistan Cumhuriyeti. <http://www.turksoy.org/tr/members/uzbekistan>. Erişim: 21.04.2016.
 - ULUSLARARASI POLİTİKA AKADEMİSİ, 2014, “Türk-Özbek İlişkileri ve Yeni Gelişmeler,” <http://politikaakademisi.org/2014/04/11/turk-ozbek-iliskileri-ve-yeni-gelismeler/>. Erişim: 11.03.2016.
 - UN, 2015, Millennium Development Goals: 2015 Progress Chart. [http://www.un.org/millenniumgoals/2015_MDG_Report/pdf/MDG%202015%20rev%20\(July%201\).pdf](http://www.un.org/millenniumgoals/2015_MDG_Report/pdf/MDG%202015%20rev%20(July%201).pdf). Erişim: 04.03.2016.
 - UZBEKİSTAN TODAY, 2016, “Tashkent meeting was held in a friendly atmosphere,” http://ut.uz/en/politics/tashkent_meeting_was_held_in_a_friendly_atmosphere. Erişim: 22.05.2016.
 - UZBEKİSTAN, 2016, “Adjusted net national income per capita,” <http://www.indexmundi.com/facts/uzbekistan/adjusted-net-national-income-per-capita>

- UZBEKİSTAN, 2016, GDP per capita, PPP, http://www.theglobaleconomy.com/Uzbekistan/GDP_per_capita_PPP/. Erişim: 11.05.2016.
- UZDAILY.uz, 2016, <https://www.uzdaily.uz/sections-mid-1.htm>. Erişim: 28.04.2016.
- WORLD BANK, Doingbusiness 2016. <http://www.doingbusiness.org/~media/GIAWB/Doing%20Business/Documents/Annual-Reports/English/DB16-Chapters/DB16-Mini-Book.pdf>. Erişim: 02.03.2016.
- WORLD BANK, 2016, http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?Code=NY.GDP.MKTP.CD&id=2ddc971b&report_name=Gender_Indicators_Report&populartype=series. Erişim: 19.03.2016.
- WORLD BANK, 2015, World Development Indicators, s. 86.
- WTO, Uzbekistan, 2016. https://www.wto.org/english/thewto_e/acc_e/a1_ouzbekistan_e.htm. Erişim: 11.05.2016.
- <http://www.doingbusiness.org/rankings>
- <http://www.uzembassy.org.tr/index.php?lang=tr>
- <http://www.uzembassy.org.tr/index.php?lang=tr>
- <https://www.gov.uz/en>
- <https://www.uzdaily.uz/>
- https://www.wto.org/english/thewto_e/acc_e/a1_ouzbekistan_e.htm
- <http://www.gundem.be/tr/dunya/ozbekistan-kirgizistan-sinir-problemi>